

H14

Rome: een multiculturele samenleving

14.2. De engel weerhoudt Abraham ervan zijn zoon te offeren. Een schilderij van de Italiaanse schilder Caravaggio uit 1603.

VERSCHILLENDE VOLKEREN: VERSCHILLENDE GODSDIENSTEN

Multicultureel Rome

Rome bestond lang niet alleen uit Romeinen. De stad was een verzamelplaats voor veel verschillende bevolkingsgroepen. Zo woonden er ook veel Grieken, Syriërs, Egyptenaren en joden. Je kunt dus zeggen dat Rome een echte multiculturele stad was. Al deze bevolkingsgroepen hadden in de regel ook hun eigen geloof mee naar Rome genomen. Het was voor deze volkeren mogelijk hun godsdienst in praktijk te brengen en hun rituelen en feesten te organiseren. Dit werd in Rome getolereerd zolang je met je rituelen de openbare orde niet verstoortte. Wel moest je je aan de Romeinse wetten houden en aan de Romeinse goden offeren. Dat vonden de Romeinen belangrijk. Het maakte hun verder niet veel uit in welke god je geloofde. In dit hoofdstuk maak je kennis met verschillende belangrijke religies in Rome.

De Romeinse religie

Het Latijnse woord *religio* is waarschijnlijk afkomstig van het werkwoord *religare* dat 'binden' betekent. Oorspronkelijk moet *religio* iets als 'beklemmende band' hebben betekend. Dat is niet zo gek, want de Romeinen hadden veel verplichtingen tegenover hun goden. Ze geloofden namelijk dat hun goden erg machtig waren en in het leven van de mensen konden ingrijpen. Ze wilden dan ook niets liever dan een goede relatie met hun goden om hun straffen te vermijden. Deze goede relatie noemden ze de *pax deorum*. Door middel van rituelen, offers en gebeden probeerden de priesters van de Romeinen de goden gunstig te stemmen. Deze priesters waren in dienst van de staat. Zij bestudeerden oude boeken van de Romeinen waarin nauwkeurig beschreven stond hoe zij de verschillende offers moesten uitvoeren. Het offeren moest heel precies gaan. Als er een klein onderdeel fout ging, moesten de priesters het hele ritueel opnieuw uitvoeren, anders zouden de goden boos worden. Een offer bestond bijvoorbeeld uit het aansteken van wierook en het uitgieten van wijn op de grond bij een altaar voor de tempel. Zo'n offer noemen we een *plengoffer*. Belangrijk was het offer waarbij het eerste landbouwproduct van het nieuwe seizoen werd verbrand. Offers gingen altijd gepaard met gebeden die de priester uitsprak. Soms verbrandden priesters een combinatie van offermeel en het eerste deel van de oogst met wierook. De rook die opsteeg, bereikte de goden en zo konden die van het offer genieten. Ook werden er offerdieren geslacht. Zoals je weet waren de Romeinse goden ieder verantwoordelijk voor een bepaald deel van het menselijk bestaan. Voor iedere god moesten dan ook andere dieren geslacht worden. De oorlogsgod Mars werd met maar liefst drie dieren tegelijk gunstig gestemd.

14.3. Een suovetaurilia op een Romeins reliëf uit de eerste eeuw n.Chr.

Aan hem offerden de Romeinen de *suovetaurilia*, bestaande uit een varken (*sus*), een schaap (*ovis*) en een stier (*taurus*). De drie dieren werden, versierd met gekleurde linten, naar het altaar gebracht. Eerst slachtte een speciale priester de beesten. Daarna bekeek hij hun ingewanden om te controleren of de dieren gezond genoeg waren om aan een god te offeren. Aan de ingewanden kon een speciale priester (een *haruspex*) aflezen wat de wil van de goden was. Was het beest goedgekeurd en was de wil van de goden gelezen, dan werden de organen verbrand. Het vlees hielden de mensen zelf. Daar bereidden de Romeinen een heerlijk feestmaal van.

Voortekens

De Romeinen waren erg bijgelovig. Ze geloofden heilig in voortekenen: ze dachten dat de goden hun door middel van allerlei tekens duidelijk probeerden te maken wat mensen te wachten stond. Zo'n voorteken, een *prodigium*, kon bijvoorbeeld een aardbeving zijn, een blikseminslag, de geboorte van een misvormd dier, of een zons- of maansverduistering. Als een *prodigium* plaatsvond op staatsgrond, werd meteen de senaat ingelicht. Een speciale groep priesters moest dan de senaat adviseren over de wil van de goden.

Soms waren Romeinen iets van plan waarvoor ze goedkeuring van de goden wilden. Dan baden ze tot de goden om een *auspicium*, een teken waarmee de goden hun wil zouden tonen. Vaak gebruikten de Romeinen hiervoor vogels. Ze inspecteerden dan bijvoorbeeld hun vlucht. Op basis van de route die de vogels aflegden, konden ze zien of de goden het met hun plannen eens waren. Als vogels van links voorbij vlogen, beschouwden ze dat als

een slecht voorteken. Ons woord *sinister* verwijst daar nog naar terug (*sinister* = links). Als een belangrijke handeling van staatswege zonder instemming van de goden middels zo'n *auspicium* werd verricht, was dat een ernstig misdrijf. Dat verstoorde namelijk de *pax deorum*.

Het jodendom

Een andere belangrijke religie in Rome was het jodendom. De aanhangers van deze religie, de joden, vestigden zich rond 1200 v.Chr. in Palestina. Daar groeide Jeruzalem uit tot hun hoofdstad. In de loop van de eeuwen vestigden de joden zich ook op andere plaatsen. In de Romeinse tijd waren er rondom het Middellandse Zeegebied veel joodse gemeenschappen te vinden, dus ook in Rome. Daar vormden de joden een belangrijke minderheid. In tegenstelling tot het Romeinse geloof is het jodendom *monotheïstisch*. De joden geloven maar in één god. Zij leven volgens de wetten en gebruiken uit het *Oude Testament*. De joden erkennen het Oude Testament als hun heilige schrift. Hierin wordt verteld over de geschiedenis van Israël, vanaf de schepping van de wereld tot aan de wederopbouw van Jeruzalem in de vijfde eeuw v.Chr. Deze tekst is origineel in het Hebreeuws geschreven, maar is later vertaald in het Grieks en het Latijn. In die taal heeft het Oude Testament zich over Europa verspreid.

De Romeinen hadden veel respect voor de joden, omdat hun volk al zo oud was. Daarom waren ze tolerant tegenover hen. Als blijk van respect had Julius Caesar bepaald dat de joden niet hoefden te offeren aan de Romeinse goden en dat de militaire dienst voor hen niet gold. Aanhangers van andere religies moesten wel in dienst. Ook plaatsten de Romeinen na de inname van Jeruzalem in de eerste eeuw v.Chr. een joodse koning op de troon, wiens volk veel meer vrijheden kreeg dan andere overwonnen volkeren. In het begin van onze jaartelling was er echter steeds minder respect voor dit oude geloof. Toen werd bepaald dat een deel van de joden uit Rome naar Sardinië moest vertrekken om daar roversbendes te bestrijden. De rest moest Rome eveneens verlaten. Net als ieder ander volk kregen de joden problemen, als zij de orde verstoorden. Toen de joden in 70 n.Chr. in opstand kwamen, werd deze hard neergeslagen. De latere keizer Titus leidde een strafexpeditie en heroverde Jeruzalem op de opstandelingen. Daarbij verwoestte hij de stad en nam hij kostbare bezittingen mee naar Rome.

* Tekst 14A Abraham krijgt een opdracht van God

Een van de koningen uit het Oude Testament is Abraham. Hij was een van de eerste Israëlieten. Op zeer hoge leeftijd kreeg Abraham nog een zoon, Isaac. De koning heeft even hiervoor een bondgenootschap gesloten met een naburig volk.

- 1 Ea postquam gesta sunt, temptavit Deus Abraham, et dixit ad eum:
 “Abraham, Abraham.” Et ille respondit: “Adsum.” Ait ei:
 “Tolle filium tuum unigenitum, quem diligis, Isaac, et vade in
 terram visionis, atque ibi offeres eum in holocaustum super unum
 5 montium, quem monstravero tibi.” Igitur Abraham de nocte
 consurgens, stravit asinum suum, ducens secum duos iuvenes et
 Isaac filium suum: cumque concidisset ligna holocausti, abiit
 ad locum, quem praeceperat ei Deus. Die autem tertio, elevatis
 oculis, vidit locum procul: dixitque ad pueros suos: “Expectate hic
 10 cum asino: ego et puer illuc usque properantes, postquam
 adoraverimus, revertemur ad vos.” Tulit quoque ligna holocausti,
 et imposuit super Isaac filium suum: ipse vero portabat in manibus
 ignem et gladium. Cumque duo pergerent simul, dixit Isaac patri
 suo: “Pater mi.” Et ille respondit: “Quid vis, fili?” “Ecce,” inquit, “ignis
 15 et ligna: ubi est victima holocausti?” Dixit autem Abraham: “Deus
 providebit sibi victimam holocausti, fili mi.” Pergebant ergo pariter.

1 geror (geri) hier: gebeuren

Abraham Deze naam en die van Isaac worden niet verbogen, dus in deze tekst kunnen zij alle naamvallen zijn.

3 tolle filium t/m monstravero tibi (r. 5)

unigenitus eniggeboren, enig

diligo (diligēre) + acc. houden van

vado (vadēre) gaan

4 terra visionis het land van Moria (een landstreek ten zuiden van Jeruzalem)

offerēs (...) in holocaustum jij zult offeren (futurum)

5 monstravero ‘ik zal tonen’ (futurum exactum)

de nocte onmiddellijk na de nacht, ’s morgens vroeg

6 consurgens ‘terwijl hij opstond’

sterno (sternēre) hier: van een zadel voorzien

asinus ezel

ducens ‘terwijl hij meenam’

iuvenes slaven worden bedoeld (zoals bij pueros r. 9)

7 concido (concidēre), concidi hakken

holocaustum offer

8/9 elevatis oculis ‘nadat hij zijn ogen had opgeheven’

10 illuc usque tot daar

properantes ‘terwijl we ons haasten’

10/11 postquam adoraverimus ‘wanneer wij aanbeden zullen hebben’ (futurum exactum)

revertemur futurum, vertaal met ‘zullen’

14 mi vocativus van meus

vis wil jij

15 victima holocausti offerdier

16 providebit futurum, vertaal met ‘zullen’

pariter (bijw.) samen

Tekst 14B Abraham wordt op de proef gesteld

- 1 Et venerunt ad locum, quem ostenderat ei Deus; in quo aedificavit altare, et desuper ligna composuit; cumque alligavisset Isaac filium suum, posuit eum in altare super struem lignorum. Extenditque manum, et arripuit gladium, ut immolaret filium suum. Et ecce angelus Domini de caelo clamavit, dicens: “Abraham, Abraham.” Qui respondit: “Adsum.” Dixitque ei: “Non extendas manum tuam super puerum, neque facias illi quidquam: nunc cognovi quod times Deum, et non pepercisti unigenito filio tuo propter me.” Levavit Abraham oculos suos, viditque post tergum arietem inter vepres haerere cornibus, quem assumens obtulit holocaustum pro filio. Vocavit autem angelus Domini Abraham iterum de caelo, dicens: “Per memetipsum iuravi, dicit Dominus: quia fecisti hanc rem, et non pepercisti filio tuo unigenito propter me: benedicam tibi, et multiplicabo semen tuum sicut stellas caeli, et velut arenam, quae est in litore maris: possidebit semen tuum portas inimicorum suorum, et benedicentur in semine tuo omnes gentes terrae, quia paruisti voci meae.”

(Oude Testament, Genesis, 22.1-18)

14.4. Abraham en Isaac. Een schilderij van Rembrandt van Rijn (1606-1669).

1	in quo op die plek, daar
aedifico (aedificare) bouwen (ow. Abraham)	Levavit Abraham t/m pro filio (r. 11)
2	desuper (bijw.) bovenop
alligo (alligare) vastbinden	10 aries, -etis ram
3	strues, -is stapel	vepris, -is doornstruik
4	arripio (arripere), arripui grijpen
immolo (immolare) offeren	11 assumens ‘terwijl hij nam’
offerre holocaustum offeren
5	angelus bode, engel
Dominus andere aanduiding voor God
dicens ‘terwijl hij zei’ of ‘die zei’	13 per memetipsum bij mijzelf
7	extendas ‘jij moet ...’
facias ‘jij moet aandoen’	14 benedico (benedicere) + dat. zegenen (benedicam futurum, vertaal met ‘zullen’)
9	unigenitus eniggeboren, enig	15 multiplico (multiplicare) vermenigvuldigen
(multiplicabo futurum)
		16 possidebit futurum
		17 benedicentur ‘zullen gezegend worden’ (futurum passief 3e p. mv.)

VERSCHILLENDE VOLKEREN: NIEUWE GODSDIENSTEN

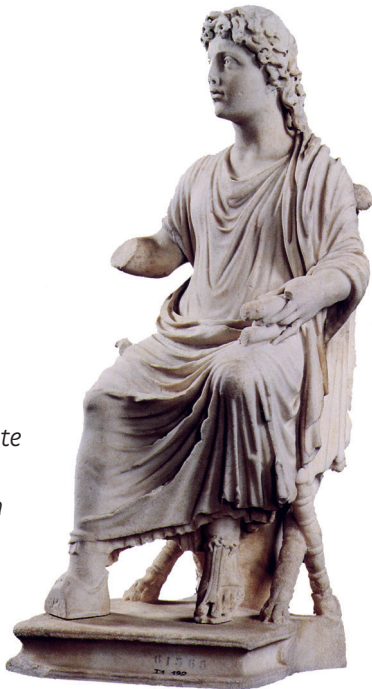
14.5. De kruisiging van Jezus. Een schilderij van Peter Paul Rubens (1577-1640).

Het christendom

Rond het begin van onze jaartelling ontstond uit het jodendom een nieuwe religie: het christendom. In het Oude Testament staat dat God ooit een man zou sturen die de redder van de mensheid zou worden, de Messias. Dit Hebreeuwse woord betekent gezalfde, dat wil zeggen hij die door God is uitverkoren als koning van het joodse volk. Met zijn komst zou het rijk van God op aarde beginnen. In het begin van onze jaartelling dachten mensen in Judea dat Jezus Christus deze Messias was. Hij trok rond om de joodse leer te verkondigen. Hij leerde de mensen dat degenen die goed hadden geleefd in de hemel opgenomen werden. Jezus was overtuigend. Hij verrichtte veel wonderen. Zo veranderde hij op een bruiloft water in wijn en voedde hij een menigte van wel duizend mensen met maar een paar broden en vissen. Hij moest wel door God gezonden zijn. De verhalen die Jezus vertelde, de wonderen die hij heeft verricht en zijn kruisiging zijn opgeschreven in het *Nieuwe Testament*, dat samen met het Oude Testament de *Bijbel* vormt, de Heilige Schrift van de christenen. In Rome verenigden de christenen zich in groepen, ook wel *gemeentes* genoemd. Samen deden ze hun gebed en hielden ze gemeenschappelijke maaltijden, de zogenoemde eucharistie (dankzegging). Het christendom was in het begin met name populair onder arme mensen, vrouwen en slaven. Voor christenen is namelijk iedereen gelijk: een slaaf mocht binnen de gemeente dezelfde functies uitoefenen als een rijke Romeinse burger. Iedereen was immers een kind van God.

Romeinen die bekeerd waren tot het christendom deden volop mee in de Romeinse maatschappij, maar omdat ze hun geloof met anderen wilden delen, hielden ze gemeenschappelijke bijeenkomsten. De Romeinen wantrouwden deze besloten bijeenkomsten. Ze waren bang dat de christenen in het geheim plannen maakten om de Romeinse staat omver te werpen. Bovendien was het christendom relatief nieuw. Voor de joden hadden de Romeinen veel respect omdat hun religie zo oud was. De christenen konden echter op minder tolerantie rekenen. Zij werden gezien als aanhangers van een nieuw geloof. Dat wekte bij de Romeinen wantrouwen op. Na verloop van tijd begonnen de Romeinen de christenen zelfs te vervolgen. De christenen weigerden namelijk aan de Romeinse goden te offeren. Volgens hen was er maar één God aan wie geofferd mocht worden. Door hun weigering werden de christenen ter dood veroordeeld. Ze werden gekruisigd of voor de leeuwen gegooid in het Colosseum. De christenen die hiervan slachtoffer werden, werden *martelaren* genoemd. Andere christenen werden geïnspireerd door de bereidheid van de martelaren te sterven voor hun geloof. De graven van martelaren werden plaatsen van verering.

14.6. De vroegste losstaande afbeelding van Jezus Christus. Een Romeins beeld uit de derde eeuw n.Chr.

14.7. Reliëf van de tauroctonia in het Mithraeum van de Circus Maximus uit de derde eeuw n.Chr.

Mithras

Een god die in de Romeinse tijd populair was, maar die we tegenwoordig nauwelijks meer kennen, is Mithras. Deze godheid werd al vroeg door de Perzen en de Indiërs in het oosten vereerd. Toen Romeinse soldaten daarheen op veldtocht gingen, kwamen ze in contact met deze godheid. Ze waren onder de indruk van de religie van Mithras en namen zijn rituelen mee terug naar Rome. Deze god zag vanuit de hemel dat de mensen op aarde veel onrecht werd aangedaan. Daarop besloot hij naar de aarde af te dalen om de mensheid te redden. Mithras wordt vaak gelijkgesteld aan de zon, maar is ook de wreker van onrecht. De dienst waarin zijn gelovigen hem vereerden, was alleen voor mensen toegankelijk die speciale rituelen hadden ondergaan. We hebben geen bronnen die vertellen hoe het eraan toe ging tijdens zo'n dienst. We noemen een godsdienst voor alleen ingewijden ook wel mysteriecultus. Mithras werd vereerd in een ondergrondse ruimte, een *mithraeum*. Er zijn in Rome veel mithraea gevonden. Daarom weten we dat hij populair was in de stad. Zelfs sommige Romeinse keizers waren aanhangers van de Mithrascultus. Een mithraeum bestond uit een rechthoekige ruimte met banken aan de zijkant. Op deze banken lagen de gelovigen aan voor de gezamenlijke maaltijd.

Een mysterieuze afbeelding die we vaak zien in mithraea is die van het doden van de stier, de zogenoemde *tauroctonia*. Met zijn knie drukt Mithras een stier naar beneden en hij stoot een dolk in zijn hart. Een hond en een slang, helpers van de god, proberen het bloed van de stier op te likken. Een schorpioen, een teken van het kwaad, houdt met zijn scharen de genitaliën van de stier vast. De dood van de stier staat voor het ontstaan van nieuw leven. De slang staat waarschijnlijk voor de aarde: deze wordt bevrucht en zal nieuwe vruchten voortbrengen ten behoeve van de mens. Door zijn daad is Mithras een schepper en tevens redder van de mensheid: hij laat de natuur herleven.

Isis en Osiris

Andere belangrijke godheden in Rome zijn Isis en Osiris. Deze twee goden komen uit Egypte. Isis was met Osiris, haar broer, getrouwd, maar hun andere broer, de boze god Seth, had hem gedood en in stukken gescheurd. Met behulp van haar magische krachten kon Isis Osiris weer bijeenrapen en tot leven roepen. Daarna werd Osiris de heerser over het dodenrijk. Het levensverhaal van Osiris staat symbool voor de cyclus van de natuur. Zoals Osiris sterft en weer tot leven komt, zo sterft ook de natuur in de herfst om in de lente weer tot bloei te komen.

14.8. Isis ontvangt een gelovige. Ze houdt een sistrum in haar hand, een rammelaar voor het begeleiden van rituele dansen. Een Romeins beeld.

14.9. In Rome was ook de cultus van de god Bacchus populair. Op dit reliëf zijn de ingewijden in deze cultus in extase. Zo vereren ze deze god. Romeins reliëf uit de tweede eeuw n.Chr.

Tekst 14C Het oordeel van Salomon

Salomon was koning van Israël van ca. 970-930 v.Chr. Onder zijn regering is de tempel in Jeruzalem gebouwd en bloeide het rijk van Israël. Salomon staat bekend om zijn wijsheid. Zo zijn er allerlei wijze spreuken en liederen van hem overgeleverd. Maar vooral door het onderstaande verhaal over de twee vrouwen is zijn wijsheid spreekwoordelijk geworden.

a. Twee moeders maken ruzie

1 Tunc venerunt duae mulieres meretrices ad regem, steteruntque coram eo, quarum una ait: "Obsecro, mi domine: ego et mulier haec habitabamus in domo una, et peperit apud
5 eam in cubiculo. Tertia autem die postquam ego peperit, peperit et haec: et eramus simul, nullusque alius nobiscum in domo, exceptis nobis duabus. Mortuus est autem filius mulieris huius nocte. Dormiens quippe
10 oppressit eum.

Et consurgens intempestae noctis silentio, tulit filium meum de latere meo, ancillae tuae dormientis, et collocavit in sinu suo: suum autem filium, qui erat mortuus,
15 posuit in sinu meo. Cumque surrexissem mane ut darem lac filio meo, apparuit mortuus: quem diligentius intuens clara luce, deprehendi non esse meum quem genueram."

Responditque altera mulier: "Non est ita ut
20 dicis, sed filius tuus mortuus est, meus autem vivit." E contrario illa dicebat: "Mentiris: filius quippe meus vivit, et filius tuus mortuus est." Atque in hunc modum contendebant coram rege.

Toen kwamen er twee prostituees bij de koning en gingen tegenover hem staan, van wie er een zei: "Ik verzoek u mijn heer: Ik en deze vrouw woonden tezamen in één huis, en ik heb in haar bijzijn in de slaapkamer een kind gebaard.

(En) op de derde dag nadat ik had gebaard, baarde ook zij een kind: en we waren tezamen, en geen ander (was) met ons in het huis, alleen wij tweeën.

De zoon van deze vrouw echter is 's nachts gestorven. Ze heeft hem namelijk in haar slaap verstikt.

En toen zij in de stilte van het holst van de nacht opstond, heeft ze mijn zoon van mijn zijde, van uw dienares die sliep, weggenomen, en heeft hem in haar armen gelegd; haar eigen zoon echter, die gestorven was, legde zij in mijn armen.

En toen ik vroeg in de morgen opgestaan was om mijn zoon melk te geven, bleek hij dood: toen ik hem bij helder licht beter bekeek, bemerkte ik dat het niet de mijne was die ik ter wereld had gebracht."

En de andere vrouw antwoordde: "Het is niet zoals jij zegt, maar jouw zoon is gestorven, de mijne echter leeft."

Daarentegen zei die (vrouw): "Je liegt: want mijn zoon leeft, en jouw zoon is gestorven." En op deze manier maakten zij ruzie ten overstaan van de koning.

b. De wijsheid van de koning

- 1** Tunc rex ait: “Haec dicit: ‘Filius meus vivit, et filius tuus mortuus est.’ Et ista respondit: ‘Non, sed filius tuus mortuus est, meus autem vivit.’” Dixit ergo rex: “Afferte mihi gladium.”
- 5** Cumque attulissent gladium coram rege, “Dividite”, inquit, “infantem vivum in duas partes, et date dimidiam partem uni, et dimidiam partem alteri.”
- Dixit autem mulier, cuius filius erat vivus, ad regem (commota sunt quippe viscera eius super filio suo): “Obsecro, domine, date illi infantem vivum, et nolite interficere eum.”
- E contrario illa dicebat: “Nec mihi, nec tibi sit, sed dividatur.” Respondit rex, et ait: “Date huic infantem vivum, et non occidatur: haec est enim mater eius.”
- Audivit itaque omnis Israel iudicium quod iudicavisset rex, et timuerunt regem, videntes sapientiam Dei esse in eo ad faciendum iudicium.
- 20**

(Oude Testament, 1 Koningen 3. 16:28)

Toen zei de koning: “Zij (deze vrouw) zegt: ‘Mijn zoon leeft, en jouw zoon is dood.’ En die (vrouw) antwoordde: ‘Dat is niet zo, maar jouw zoon is dood, en de mijne echter leeft.’”

De koning zei daarom: “Breng mij een zwaard.” En toen ze het zwaard gebracht hadden voor de koning, zei hij: “Verdeel het levende kind in twee delen en geef een helft aan de een en een helft aan de ander.”

De vrouw, van wie de zoon levend was, zei echter tegen de koning (haar hart is immers in ontroering gebracht over haar zoon):

“Ik smeek u heer, geef het levende kind aan haar en dood hem niet.” Die zei daarentegen: “Noch ik noch jij moet het hebben,

maar het moet verdeeld worden.” De koning antwoordde, en zei:

“Geef het levende kind aan deze (vrouw), en het moet niet worden gedood. Deze (vrouw) is immers zijn moeder.”

En zo hoorde heel Israël het vonnis dat de koning had geveld,

en ze hadden ontzag voor de koning, omdat ze zagen dat de wijsheid van God in hem aanwezig was om een vonnis te vellen.

14.10. Het salomonsoordeel. Een schilderij van Pellegrino da Modena (1460-1523).